

I. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

*Берназ В. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики Міжнародного
гуманітарного університету*

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКОНАННЯ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ОСНОВА ОЦІНКИ ДОКАЗІВ

Стаття присвячена правовим та психологічним проблемам формування особистого переконання слідчого при оцінці результатів розслідування та доказів на різних етапах кримінального провадження відповідно до вимог КПК України. Автор приходить до висновку про необхідність введення в КПК України нової статті «Особисте переконання – як основа оцінки результатів кримінального провадження».

Ключові слова: особисте переконання слідчого, докази, антімема, внутрішній конфлікт.

Статья посвящена правовым и психологическим проблемам формирования личного убеждения следователя при оценке результатов расследования и доказательств на различных этапах уголовного производства в соответствии с требованиями уголовно-процессуального законодательства Украины. Автор приходит к выводу о необходимости введения в Уголовный процессуальный кодекс Украины новой статьи «Личное убеждение – как основа оценки результатов уголовного производства».

Ключевые слова: личное убеждение следователя, доказательства, антимема, внутренний конфликт.

Відповідно до КПК України обставини вчинення кримінального правопорушення встановлюються слідчим, детективом, прокурором, слідчим суддею та судом шляхом кримінально-процесуального доказування, що здійснюється в суворих правових рамках, в умовах протидії розслідуванню збоку злочинців та їх поплічників. Це досить складний вид діяльності, під час якого виявляються, фік-

суються, збираються, досліджуються, перевіряються, закріплюються і оцінюються матеріальні сліди та сліди в психіці людини, речі, документи, фактичні данні та на їх основі готуються, приймаються і реалізуються організаційні, тактичні, стратегічні та процесуальні рішення по кримінальному провадженню.

Головною метою доказування є досягнення достовірного знання про реальну дійсність, що мала місце при вчиненні

кримінального правопорушення та забезпечення правильного застосування норм права, достатньої обґрунтованості висновків, рішень слідчого для належного захисту особи, суспільства, держави та винесення правосудних рішень у кримінальному провадженні.

Проблеми доказування займають центральне місце як у теорії, так і в практичній кримінально-процесуальній діяльності, які розробляють і розвивають багато вчених у галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, юридичної психології та інших наук.

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження». Згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України збирання доказів стороною обвинувачення здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств установ, організацій службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій. А відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України збирання доказів стороною захисту, потерпілим здійснюється шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій» [1, с. 237].

Одним з актуальних наукових напрямків теорії й практики кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності і юридичної психології є проблема формування переконання слідчого при доказуванні, зокрема, оптимізації використан-

ня ним знань психології у формуванні переконання при підготовці, прийнятті та реалізації організаційних, тактичних, стратегічних та процесуальних рішень.

Окремі аспекти формування внутрішнього переконання слідчого, судді досліджувалися ще у працях відомих юристів XIX століття, зокрема Л.Є. Владімірова, О.Ф. Коні та інших. От, що писав із приводу внутрішнього переконання відомий учений юрист 19 сторіччя професор Харківського університету Л.Є. Владіміров у своїй книзі «Учение об уголовных доказательствах»: «Термин «внутреннее убеждение» мы удерживаем, потому что он кажется нам довольно выразительным. Он, по-нашему, довольно удачно выражает характер нравственной достоверности. Внутреннее убеждение вовсе не значит безотчетное, инстинктивное убеждение, оно убеждение по крайнему разумению, данное по совести в том смысле, что никакие посторонние побуждения и соображения не влияли на судью, оценившего силу доказательств» [2, с. 47]. Значна увага приділялась цій проблемі і сучасними вченими: Р.С. Белкін, Ю.М. Грошевий, Є.Г. Коваленко, І.І. Котюк, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, С.М. Смоков, С.В. Слінько, В.М. Тертишник, М.Є. Шумило та інші. Проблема оцінки доказів, як відомо, являється однією з найбільш детально розроблених питань теорії доказування, але, з огляду на виникнення тенденції погіршення якості доказування по кримінальним провадженням, на гостро дискусійний характер теми, не можливо стверджувати, що проблема формування особистого переконання слідчого при оцінці доказів на різних етапах кримінального провадження вичерпала себе. А, навпаки, потребує подальшого спеціального наукового дослідження. До того ж новий КПК України багато змінив у концепції доказування, зокрема, закон відніс слідчого до сторони обвинувачення. Виникає питання: під час досудового

розслідування слідчий являється тільки стороною обвинувачення, чи у нього залишилися і інші функції? Якщо слідчий – сторона обвинувачення, то він займається обвинувальним доказуванням. Чи вірний такий підхід до сутності слідчої діяльності? Ці та інші зміни в КПК привели до роздумів вчених про те, що «у ході досудового розслідування збирають матеріали про джерела майбутніх доказів – носіїв даних про факти – обставини, що підлягають доказуванню» [3, с. 666]. Чи займається слідчий доказуванням чи тільки збирає матеріал для суду? Виникають і інші питання. Питань більше чим відповідей на них. Для неупередженості доказування та виконання важливої засади кримінального процесу – забезпечення доведеності вини далеко не байдуже як буде мислити слідчий та що впливатиме на формування його переконання на різних етапах кримінального провадження. На наш погляд, ключ до проникнення у сутність цієї проблеми лежить в площині психологічних механізмів діяльності слідчого по кримінальному провадженні, у формуванні його переконання від початку до завершення досудового розслідування. Стан наукових досліджень зазначеної проблеми, ситуація, що склалася в слідчій діяльності під час доказування, зумовлює необхідність продовження обговорення цієї не простої проблеми кримінального провадження.

У юридичній літературі внутрішнє переконання звичайно розглядається у зв'язку з оцінкою доказів [4, с. 467–473]. Закон розкриває сутність оцінки доказів. «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням... оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» [1, с. 246]. При цьому під належністю доказів розуміють такі докази, які прямо чи не прямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що під-

лягають доказуванню у кримінальному провадженні. Під достовірністю доказів мається на увазі відповідність їх дійсності. Відносність доказу – це об'єктивний взаємозв'язок доказу з обставинами, які доказуються. А допустимість – це його відповідність визначеним законом вимогам щодо порядку його отримання. Достатність – це необхідна для судового розгляду система доказів, яка дозволяє приймати обґрунтовані та правомірні процесуальні рішення по кримінальному провадженні.

Оцінити докази за внутрішнім переконанням означає, крім визначення належності, допустимості, достовірності, а систему зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, ще й визначити їх значимість, придатність, силу, переконливість, доброякісність, повноту для встановлення істини на кожному з етапів розслідування з метою встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню по конкретному кримінальному правопорушенню.

Сьогодні ця проблема не втратила своєї актуальності. Інтерес до неї не випадковий. Як підкреслив професор А.Р. Ратінов, оцінка доказів за внутрішнім переконанням це питання, від правильного рішення якого залежить успіх процесуальної діяльності [5, с. 165].

Для початку розглянемо значення цих слів у різних словниках. Так, згідно словника російської мови С.І. Ожегова «внутренний» – «Составляющий содержание, раскрывающий самую глубину, сущность чего-чего-н.», «убежденность» – твердая вера в истинность чего-н.» [6, с. 79].

В українській мові термін «внутрішній» означає «який міститься всередині», відбувається в психіці людини [7, с. 360]. «Переконання – тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра у щось» [8, с. 413].

Не дивлячись на важливе значення переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в оцінці слідів, ре-

чей, документів, інформації та доказів по кримінальному провадженню, слід відзначити, що це питання і в науці є дискусійним. Мають місце діаметрально протилежні висловлення. Окремі науковці висловлюються, що термін «внутрішнє» «пережив себе, перетворився на анахронізм», тому слід взагалі відмовитись від вживання терміна «внутрішнє переконання», оскільки це «створює передумови вважати, що існує, ще й зовнішнє переконання» [9, с. 46–47]. Не вдаючись у детальну полеміку по цьому питанню зазначимо, що переконання завжди формується у свідомості певної особи і це – внутрішній психічний продукт в той час як може бути і переконання іншої посадової особи, наприклад, прокурора відносно думки слідчого. Така думка буде відносно переконання слідчого зовнішньою і це реальність з якою необхідно рахуватися. У судді може бути теж інше переконання і т.п. Тому не має не тільки підстави відмовлятися від переконання як терміну, але і не можливо. У природі не існує іншого засобу при оцінці, слідів, речей, документів, інформації, доказів при кримінальному провадженні забезпечити відповідний рівень правосуддя як тільки використовуючи психіку людини, результатом чого є формування переконання про те, що мало місце у минулому з метою відновлення того, що було при вчиненні злочину у детальних ознаках події, яка розслідується, та прийняття вірного процесуального або тактичного рішення. Але, на наш погляд, точнішим є термін особисте, а не внутрішнє переконання, адже нічим не можливо замінити переконливе, виражене особисте мислення слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, судді як єдиного можливого шляху оцінки доказів, заснованого на їх правосвідомості та практиці як мірила придатності, впевненості в якості та силі доказу.

Переконання слідчого як продукт психіки людини має бути вільним від зовнішнього примусу але не вільним від зовнішніх чинників і повинно направля-

тися на відшукування істини, а не тільки обвинувальних фактів по кримінальному провадженню. Лише тоді воно буде необхідним гарантом неупереджених, вірних рішень, які приймають слідчі для забезпечення майбутнього правосудного рішення і характеризує центральний елемент оцінки доказів у кримінальному провадженні.

Серед процесуалістів до нині відсутнє і єдине розуміння функціонального призначення переконання в доказуванні. Науковці розглядають його по-різному: метод оцінки судових доказів [10, с. 104]; метод і результат оцінки [11, с. 95]; принцип, метод і критерій оцінки [12, с. 162]; спосіб оцінки судових доказів [13, с. 44]. В.Є. Владіміров по цьому питанню також вірно зазначав: «Говоря вообще человеческое убеждение, по своему существу, имеет назначение – быть двигателем для деятельности» [14, с. 89]. На наш погляд, функціональне призначення зазначеного вище поняття може бути різне і охоплює всі сторони, які вище перераховані науковцями, але йому притаманні і інші функції, зокрема, як пізнавальна, профілактична тощо.

Структурно переконання слідчого можливо представити із соціологічного, гносеологічного, етичного та психологічного елементів [15, с. 31]. Соціологічний аспект переконання полягає в усвідомленні суспільного призначення слідчої діяльності і значення для життя людей тих рішень, які він приймає під час кримінального провадження.

Гносеологічний аспект виражає відповідність (невідповідність) переконання в чому-небудь об'єктивній дійсності [16, с. 55]. У гносеологічному аспекті переконання слідчого – це результат пізнання, відбиття у свідомості події кримінального правопорушення та обставин, які необхідно доказати по кримінальному провадженні з обов'язковою функцією критичного ставлення до досягнених результатів з метою забезпечення такого переконання, яке було би безпомилковим та відповідало реальним

обставинам вчинення розслідуваного злочину.

Оцінка доказів, яка ґрунтується на переконанні, повинна відповідати етичним і моральним нормам, змістом яких є чесність, відказ від висновків, рішень на основі неперевіраних фактів, належне розуміння слідчого принципу справедливості відповідно до трактовки цього поняття загально визнаному у суспільстві і, в тому числі, суб'єктами кримінального процесу. Морально-етичну сторону особистого переконання становить рефлексивне мислення слідчого, під час якого він повинен аналізувати свої рішення, дії з тим, а чи вони будуть схвалені пересічними громадянами, і чи вони відповідають суспільним цінностям, які має охороняти правосуддя. По суті це таке мислення по кримінальному провадженню, яке породжує готовність приймати та реалізовувати неупереджені, об'єктивні, вірні рішення, відповідно до норм права, морально-етичних норм та заснованих на перевірених доказах.

З психологічної сторони досудове розслідування є вольовою діяльністю слідчого, яка базується на праві, фактах, на психологічних якостях слідчого, його потребах, на готовності приймати рішення відповідно до норм права та діяти відповідним чином згідно з сформованим переконанням, і спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей в рамках обставин, які підлягають доказуванню по кожному кримінальному провадженню.

Психологічною особливістю діяльності слідчого є те, що вона реалізується через систему психічних процесів, як когнітивних, так і інших – емоційних, вольових, мотиваційних, в ході яких оцінюються виявлені матеріальні сліди та сліди в психіці людей, речі, документи, фактичні дані і відповідно до слідчих ситуацій формується переконання слідчого та на його основі готуються, приймаються і реалізуються організаційні, тактичні, стратегічні та процесуальні рішення по кримінальному провадженню.

Переконання у психології означає «Усвідомлену потребу особистості, яка її спонукає діяти відповідно з її ціннісними орієнтаціями, відбір, логічне упорядкування фактів та висновків відповідно до функціональної задачі відчуття впевненості, переконаності в правильності своїх висновків [8, с. 413]. Будучи пов'язаним з волею та з мотивами діяльності, переконання формує відповідний рівень правосвідомості, наполегливість, готовність слідчого діяти відповідним чином навіть коли йому загрожує небезпека, що у свою чергу потребує такі вольові якості як мужність, рішучість, непохитливість у своїх правомірних діях, стійкість, справедливість, вірність ідеалам правосуддя. При цьому, як свідчить практика досудового розслідування, слідчому не слід проявляти зайву самовпевненість в тому, що все він розуміє вірно. Йому постійно необхідно критично відноситися до виявлених фактів, постійно їх перевіряти і тільки після цього використовувати для формування висновків та прийняття рішень.

Переконання слідчого під час досудового розслідування весь час змінюється, весь період його формування можливо поділити на три етапи: перший – до внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, другий – початковий етап досудового розслідування, третій – послідовний та завершальний етапи досудового розслідування.

На етапі, який передуює початку досудового розслідування, виявляються та накопичуються фактичні дані про злочин, які впливають на формування первісного переконання, а відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України достатньо переконання про «обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення і слідчий зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудового розслідування». При цьому на даному етапі закон не вимагає від слідчого перевірених даних, перевірених підстав для початку досудового

розслідування, як це було у старому КПК України. Тобто підстави для формування переконання щодо прийняття рішення про початок досудового розслідування можуть бути вірогідними «що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення». З точки зору психології та логіки мислення прийняття рішення, яке ґрунтується на можливих, вірогідних, не достатньо перевірених і, можливо, неправдивих фактах, взагалі не повинно бути. На практиці слідчі все ж намагаються вносити до ЄРДР дані, як правило, при наявності більш вагомих підстав чим «можуть свідчити», але 24 годин для виявлення вагомих підстав не завжди достатньо і тому нерідко з порушенням законів мислення слідчі діють формально намагаючись виконати вимоги ч. 1 ст. 214 КПК. Безумовно, що право проводити огляд місця події до внесення даних до ЄРДР дає можливість такі підстави виявити, але це не завжди досягається. І у зв'язку з цим, у слідчих уже виникли дуже непрості проблеми. Так, за даними Головного слідчого управління МВС України, кількість кримінальних проваджень зросла в рази, а середнє навантаження на одного слідчого сягає більше 100–150 кримінальних проваджень [17].

Має місце не тільки перенавантаження слідчих, але нав'язування практиці прийняття не достатньо обґрунтованих рішень, що в психологічному плані приводить до формування психологічних установок у слідчого про те, що можливо приймати рішення і на підставі вірогідних даних, але це хибний шлях, крім помилок він ні до чого доброго не приводить, про що свідчить і статистика МВС, згідно якої майже половина кримінальних проваджень не являються перспективними для повідомлення про підозру. Первісно сформоване переконання слідчого із заяви, повідомлення або самостійно виявлене із інших джерел, як правило, стосується обставин що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Слідчий на даній стадії

не має справу з доказами та їх джерелами, а з слідами, предметами, документами, явищами, інформацією та доказами, здобутими при проведенні огляду місця події або при реалізації перевірених оперативно-розшукових матеріалів, що безумовно впливає на якість, надійність переконання слідчого.

З початком досудового розслідування, проведенням перших слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій виявлені, систематизовані, накопичені на цьому етапі сліди, предмети, документ, інформація, докази впливають на формування особистого переконання слідчого. При цьому якщо фактичних даних не достатньо висувуються версії, під час перевірки яких по суті постійно міняється думка слідчого про сутність події, котра ним розслідується. Перевірені версії, які на думку слідчого перетворилися на об'єктивні дані, впливають на становлення його переконання про надійність, достатність та допустимість наявної інформації по окремим обставинам, котрі підлягають доказуванню, але таке початкове переконання якщо і виникає по відношенню до окремих фактів, то являється таким, що потребує перевірки. Крім цього кожний встановлений окремий факт підлягає співставленню з іншими фактами по кримінальному провадженню з метою встановлення зв'язків між підозрюваним, встановленими фактами по кримінальному діянню. Перші умовиводи впливають на оцінку слідчих ситуацій, які склалися на певний час початкового етапу розслідування, на вибір оптимального напрямку, алгоритму вирішення слідчих завдань.

На подальшому етапі досудового розслідування, накопичені факти систематизуються та проводиться аналітична робота стосовно того які результати під час цього етапу досягнуто, визначається що ще підлягає доказуванню. Сформоване особисте переконання стосовно оцінки доказів надає можливості слідчому всебічно, повно і неупереджено дослідити всі обставини кримінального

провадження визначитися яка склалася слідча ситуація та які є можливості розслідування, впевнитися у вірності вибраного шляху розслідування та скласти найбільш оптимальний план подальшого розслідування з метою активної організації своєї діяльності та взаємодії з іншими посадовими особами, населенням та ЗМІ. При проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших дій, з виникненням нових доказів, слідчий безперервно їх оцінює, перевіряє, вносить корективи до наявних попередніх висновків, а при необхідності змінює їх. Під час цього етапу досудового розслідування весь час міняється, формується переконання слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, яке впливає на організацію розслідування, на перебіг взаємодії при проведенні сумісних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, на підготовку, прийняття та своєчасну реалізацію відповідних рішень.

На завершальному етапі досудового розслідування переконання лежить в основі аналітичної роботи слідчого і в психологічному аспекті, характеризується впевненістю у правильності підсумкових висновків, які ґрунтуються на неупередженому дослідженні наявних по кримінальному провадженні доказів, в їх повноті, належній сукупності та відповідному зв'язку з діями особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Ще раз оцінюється кожний доказ окремо та в сукупності з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття рішення про складання слідчим обвинувального акту, який разом з матеріалами кримінального провадження впливають на підсумкове переконання прокурора, з яким останній приходить в судове засідання.

При цьому необхідно також пам'ятати, що з точки зору психології рішення задач досудового розслідування виступає як функція практичного мис-

лення, що протікає в умовах хронічного інформаційного голоду, дефіциту часу, нерідко в конфліктних ситуаціях, в умовах ризику та жорстких процесуальних рамках. Усе це разом веде до того, що слідчий змушений, як правило, мислити по скороченому варіанту. У логіці таке явище відоме як антимема. Скорочене мислення здійснюється шляхом сукупних змін під час оперативного мислення, яке проявляється в тому, що воно, завдяки практичному досвіду суб'єкта пізнання, потребує від нього меншої розумової напруги. Однак, у ході розслідування, через дефіцит необхідної для мислення інформації, в умовах, спеціально створеного злочинцями не правдивого інформаційного поля, нарешті, просто через логічні помилки скорочення розумових дій може привести до тактичних і стратегічних прорахунків. У цьому зв'язку, при аналізі висновків і, особливо, підсумкових, не враховувати цю обставину неможливо. Зазначимо також, що це питання в юридичній та психологічній літературі ще не достатньо досліджене [18, с. 48].

Переконання повинно бути суб'єктивним критерієм достовірності пізнання того що відбулося під час злочину. Переконання слідчого базується на неодноразово перевірених фактах та аргументованих висновках і, як правило, являє собою категоричну, однозначну думку, яка не допускає сумнівів у правильності використання під час досудового розслідування знань, методів засобів, технологій. Переконання слідчого характеризує його емоційно-інтелектуальний рівень як суб'єкта пізнання, яке формується при осмисленні та дослідженні реальних об'єктів, слідів, інформації про вчинений злочин, і ґрунтується на психологічних та професійних можливостях особи слідчого, на вмінні використовувати логічні засоби мислення (аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія) з метою виявлення та доказування зв'язків між підозрюваним та кримінальною подією. Переконання – це категорія комплексна,

її головна сутність полягає в упевненості слідчого в достатньо обґрунтованій єдиній можливості сформульованого безсумнівного висновку, що настає за результатами його діяльності, направленої на доказування обставин розслідуваного кримінального правопорушення, адже згідно ч. 4 ст. 17 КПК України «Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи».

У психології про сумнів стверджується, що це «невпевненість в істинності чого-небудь; відсутність твердої віри в кого-небудь, або що-небудь» [19, с. 761]. Усвідомлення слідчим недоведеності фактів, непереконливості висновків приводить до його переживання, незадоволеності доказовою діяльністю.

Варто також підкреслити й те, що за умови добросовісного оману, переконання може бути як щирим, так і помилковим. Розрізняють помилки процесуального характеру, ґносеологічні й діяльнісні [20, с. 38].

Не вдаючись до більш детального розгляду зазначених вище аспектів, вертаючись до психологічних сторін нашого дослідження, ми можемо тільки підкреслити, що розходження між простою думкою й переконливою думкою може бути встановлене, як правило, при завершальній перевірці наявних доказів. Переконання слідчого повинно базуватися на системі взаємопов'язаних, виявлених фактичних даних під час розслідування, на доказах які виключають можливість невинуватості особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, на основі якої сформулася впевненість, що приймається єдине правильне і безпомилкове рішення.

Підлягає перевірці також правильність логіки мислення за підсумком чого формується впевненість та готовність діяти згідно переконанню, готувати, приймати та реалізовувати рішення по кримінальному провадженню.

Як проміжний висновок зазначимо, що осмислення психологічних сторін переконання як суб'єктивного виражен-

ня реальних подій, як щось що формується у психіці людини, у корі головного мозку, у свідомості, нам представляється, що слово «внутрішнє» є не достатньо коректним. Вірніше було б у новому КПК України використовувати словосполучення «особисте переконання», а далі по тексту ч. 1 ст. 94 КПК України.

Оскільки переконання в діяльності слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, судді по кримінальному провадженні виникає в результаті практичного мислення в його завершальній фазі у вигляді думки, як результат його впевненості в безпомилковості своїх дій і висновків, то нам представляється, що розумовий процес і є суть динаміки формування особистого переконання слідчого.

Структура розумового процесу при рішенні проблеми, як представляє її один з відомих сучасних психологів Л.Д. Столяренко, складається з наступних елементів: мотивація; аналіз проблеми; пошук рішення; логічне обґрунтування знайденої ідеї; рішення, логічний доказ правильності рішення; реалізація рішення; перевірка знайденого рішення; корекція [21, с. 187].

У зв'язку з викладеним, нам представляється, не коректною точка зору Ю.Г. Малишева про те, що психологічна структура внутрішнього переконання складається з таких елементів як: знання, почуття, упевненість, суб'єктне відношення до фактів (позитивне або негативне), суб'єктивність, готовність діяти [22, с. 223].

По-перше, тому, що такі складові як «упевненість», «суб'єктивне відношення», «суб'єктивність» є поняттями, які з логічної точки зору перетинаються, тому самостійними структурними елементами не можуть бути визнані. По-друге, на наш погляд, перераховані елементи є, швидше за все, окремими факторами, суб'єктивного та об'єктивного характеру, які взаємодіючи між собою, впливають на формування внутрішнього переконання.

Думка по кримінальному провадженні може ґрунтуватися на одноособовому переконанні або на переконанні членів слідчої, детективної, слідчо-оперативної груп. Специфічним є те, що переконання, яке сформувалося у цих посадових осіб завжди веде до певних рішень. При цьому у всіх випадках кожний з них несе персональну відповідальність за свої висновки. Все що стосується забезпечення взаємодії декількох посадових осіб при формуванні переконання – є сфера впливу психології, але це питання, на жаль, не достатньо розроблялося в юридичній психології і вимагає окремого дослідження.

Підкреслимо також, що окремого дослідження заслуговує проблема впливу внутрішньо особистісних конфліктів на переконання, оцінку доказів, а в остаточному підсумку – на формування висновків, як окремої повноважної особи, так і декількох.

Представник найбільш розвинутої і послідовної системи поглядів на внутрішньо особистісні конфлікти В. С. Мерлін вважає, що це стан особистості, який виражається в загостренні існуючих раніше або у виникненні нових протиріч між різними сторонами, властивостями, відносинами й діями суб'єкта [23, с. 103].

Стосовно психологічних аспектів нашого дослідження у свідомості уповноважених посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, виникають внутрішні протиріччя типу обґрунтований або не достатньо обґрунтований, правосудний – неправосудний висновок тощо, котрі вимагають додаткових дій, спрямованих на перевірку й формування більш верифікованого особистого переконання для вибору єдиного вірного висновку у даній ситуації, що реалізується через підготовку, прийняття та реалізацію рішень по кримінальному провадженню.

Таким чином у психологічному аспекті переконання являє собою результат реалізації психічних процесів, власти-

востей, станів та логічних операцій при провідній ролі мислення особи, які проявлялися в ході її професійної діяльності. «Переконаність дозволяє слідчому виробити однозначні рішення і проявити волю в їх здійсненні без вагань і сумнівів, дає можливість зайняти стійку позицію відносно оцінок суті кримінальної справи» [9, с. 33].

Теорією й практикою вироблені вимоги, яким повинне відповідати переконання слідчого, детектива, яке характеризується впевненістю у правильності прийнятих по кримінальному провадженні рішень, сформованих висновків, які повинні бути засновані: на морально-етичних та нормах права; на необхідних для досудового розслідування професійних якостях слідчого; на дослідженні виявлених, процесуально зафіксованих, вилучених, перевірених збережених та оцінених доказах; на розгляді кожного з доказів окремо й усіх у взаємозв'язку; на всебічному, повному й об'єктивному розгляді матеріалів кримінального провадження; на тих доказах, які дозволяли би прийняти єдине можливе правосудне рішення.

При цьому не можна не підкреслити й те, що аналіз кримінального процесуального законодавства України свідчить про те, що роль особистого переконання слідчого, детектива, також прокурора, слідчого судді, судді у формуванні висновків не знайшла свого належного нормативного відбиття.

Неможливо не зазначити і те, що, на жаль, у процесуальній літературі науковці ведуть мову про внутрішнє переконання при оцінці доказів, інколи ще про оцінку процесуальних джерел, але слідчому приходится мати справу спочатку не з доказами, а з слідами, предметами, документами, явищами, інформацією, обстановкою, способами та технологіями вчинення злочинів тощо і він їх виявляє, фіксує, при необхідності вилучає, досліджує, постійно оцінює як кожний окремо, так і всі всукупності, формуючи при цьому початкове переконання про

можливість їх трансформації в докази. Про оцінку цих джерел фактичних даних, на наш погляд, також необхідно передбачити в законі.

У зв'язку із цим, у КПК України варто передбачити нову статтю «Особисте переконання – як основа оцінки результатів кримінального провадження» і викласти в наступній редакції: «Слідчий, детектив, прокурор, слідчий суддя, суддя всебічно, повно та неупереджено досліджують, отримані у порядку передбаченим цим Кодексом сліди, предмети, документи, інформацію, матеріали кримінального провадження, докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній події, яка розслідується та відповідно до сформованого переконання, будучи твердо упевненим у істинності сформованого ним висновку приймає обґрунтоване, правомірне процесуальне рішення. Якщо в оцінці приймає участь група

повноважних посадових осіб і є розбіжності, сумніви, то кожний з них формулює свій висновок».

І на завершення викладеного, необхідно зазначити те, що слідчий, детектив, прокурор, слідчий суддя, в межах процесуальних повноважень на кожному із етапів досудового розслідування здійснюють доказування, формуючи висновки по кримінальному провадженні на основі особистого переконання, підсумки якого підводяться в обвинувальному акті. Подальше дослідження правових та психологічних аспектів формування особистого переконання слідчого при здійсненні кримінального провадження з метою оптимізування його діяльності дозволить у багатьох випадках уникнути професійних помилок та забезпечить належну підготовку, прийняття та реалізацію рішень по кримінальному провадженні, що само по собі є найважливішою гарантією дотримання прав суб'єктів кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук. – практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х., 2013. – 1104 с.
2. *Владимиров Л. Е.* Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров // – Тула: Автограф, 2000. – 446 с.
3. *Шумило М. Є.* Поняття «докази» у КПК України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М. Є. Шумило // *Правова доктрина України: у 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова.* – Х., 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. – С. 650–666.
4. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное / Р. С. Белкин // – М.: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
5. *Ратинов А. Р.* Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 352 с.
6. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – 15-е изд, стереотип. / С. И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с.
7. *Новий тлумачний словник української мови.* – Т. 1. – Видання друге, виправлене / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К., вид-во «Аконіт», 2001. – 926 с.
8. *Психология. Словарь* / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
9. *Бохан В. Ф.* Формирование убеждений суда / В. Ф. Бохан. – Минск, 1973. – 160 с.
10. *Трусов Л. И.* Основы теории судебных доказательств / Л. И. Трусов. – М.: Госюриздат, 1960. – 175 с.
11. *Орлов Ю. К.* Основы теории доказательств в уголовном процессе. Научно-практическое пособие / Ю. К. Орлов. – М.: Проспект, 2000. – 144 с.
12. *Лупинская П. А.* Уголовно-процессуальное право / П. А. Лупинская. – М., 1997. – 591 с.
13. *Мухин И. И.* Важнейшие проблемы оценки судебных доказательств в уголовном и гражданском процессе / И. И. Мухин. – Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1974. – 108 с.

14. *Владіміров Л. Є.* Вчення про кримінальні докази: Частина загальна та особлива. Третє видання змінено та закінчене. Репринтне видання / Л. Є. Владіміров. – Київ: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 400 с.
15. *Новий тлумачний словник української мови.* – Т. 2. – Видання друге, виправлене / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко – К., вид-во «Аконіт», 2001. – 926 с.
16. *Смоков С. М.* Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічні аспекти): монографія / В. Д. Берназ, С. М. Смоков. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. – 151 с.
17. *Сакал В.* Порядок проведення досудового розслідування вимагає негайних змін / В. Сакал // Голос України. – 2014. – № 235 (5985). – С. 12.
18. *Берназ В. Д.* Некоторые особенности практического мышления при расследовании преступлений / В. Д. Берназ // Роль судебной экспертизы и криминалистики в расследовании и профилактике преступлений. – Одесса. – 1994. – С. 47–50.
19. *Словарь психолога-практика* / Сост. С. Ю. Головин – 2-е изд., переб. и доп. – Мн.: Харвест. – М.: АСТ, 200. – 976 с.
20. *Клименко Н. И.* Экспертные ошибки и их причины. Криминалистика и судебная экспертиза / Н. И. Клименко. – 1988. – Выпуск 37. – С. 38.
21. *Столяренко Л. Д.* Основы психологии. Издание третье, переработанное и дополненное. Серия «Учебники, учебные пособия» / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 672 с.
22. *Малышев Ю. Г.* О структуре убеждения как философско-социологической категории / Ю. Г. Малышев // Научные труды Иркутского института народного хозяйства. – Иркутск. 1967 – Вып. 4. – С. 223.
23. *Фрэнкин Р.* Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р. Фрэнкин. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 651 с.

Bernaz V. Legal and psychological aspects of optimization formation of investigator's convictions for criminal proceedings as the basis of evaluation of evidence.

The article is devoted to the legal and psychological problems of formation of investigator's personal convictions in evaluating of investigation results and evidences at different stages of criminal proceedings in accordance with the requirements of the Criminal Procedural Law of Ukraine.

It is noted that the theory and practice developed requirements to be met belief investigator, detective, which is characterized by confidence in the correctness of the decision in the criminal proceedings, formed conclusions that should be established: the ethical norms and rights; on required professional qualities preliminary investigation the investigator; on the study identified, procedural recorded removed, inspected and assessed the evidence preserved; consideration of each separately and all evidence in the relationship; on a comprehensive, full and objective examination of the criminal proceedings; on the evidence that would be allowed to take the only possible decision pravosudne.

The author made a conclusion of necessity of introducing a new article: «Personal belief as a basis for evaluation of the criminal proceedings' results» into the Criminal Procedure Code of Ukraine. It is noted that the investigator, detective, prosecutor, investigating judge within the procedural powers at each stage of pretrial investigation carried out proving, forming conclusions on criminal proceedings based on personal beliefs, the results of which are fed to the indictment. Further study of legal and psychological aspects of the formation of personal conviction investigator in the exercise of criminal proceedings for the optimization of its operations will in many cases avoid professional errors and ensure proper preparation, adoption and implementation of decisions in criminal proceedings, which in itself is the most important guarantee of human subjects' objects of criminal proceedings.

Keywords: *private investigator's conviction, evidence, antimema, internal conflict.*

Стаття надійшла до редакції журналу 02.09.2015 р.